

The Journal of International Civilization Studies
Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi
Volume III/ Issue I
ISSN: 2548-0146, Nevşehir/ TURKEY
DOI: <doi>10.26899/inciss.176</doi>

**DIFFERENT PATHS IN TURKISH NATIONALISM WITH THEIR
HISTORICAL ORIGINS AND CONDITIONS OF FORMATION:
OFFICIAL NATIONALISM, RACIST TURKISM AND TURKISH-
ISLAMIC THOUGHT**

Dr. Öğr. Üyesi Can KAKIŞIM

Karabük Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

cankakisim@karabuk.edu.tr

Abstract

Nationalism is the most popular ideology in Turkey. However, there is not a single interpretation of Turkish nationalism, there are very different approaches of it with regard to their basic principles and even their definition of nation. Official nationalism, racist Turkism and Turkish-Islamic thought are the most remarkable ones among these ways. Official nationalism is the continuation of the movement of Turkism which rose in the final stage of the Ottoman Empire. This way of understanding is secular and inclusive in character. Racist Turkism came into existence in the 1930s when racism was powerful in Europe and it diverged from official nationalism because of its biological nationalist approach. Turkish-Islamic thought is also critical of official nationalism as it opposes its uncompromising secularism and its vision of Westernization. This article seeks to examine these different paths of nationalism together with their historical origins and conditions of formation.

Keywords: *Turkish Nationalism, Nationalism of Atatürk, Turkism, Turanism, Turkish-Islamic Thought.*

**TARİHSEL KÖKENLERİ VE OLUŞUM KOŞULLARIYLA TÜRK
MİLLİYETÇİLİĞİNDE FARKLI YOLLAR: RESMÎ
MİLLİYETÇİLİK, İRKÇİ TÜRKÇÜLÜK VE TÜRK-İSLAM
DÜŞÜNCESİ**

Özet

Milliyetçilik, Türkiye’de en geniş kitlesel tabana sahip ideolojidir. Fakat Türk milliyetçiliğinin tek bir yorumu yoktur, temel ilkeleri hatta bizzat millet tanımı açısından birbirinden farklı milliyetçilik anlayışları söz konusudur. Bunların arasında resmî milliyetçilik, ırkçı Türkçülük ve Türk-İslam düşüncesi en dikkat çekenleridir. Resmî milliyetçilik, Osmanlı Devleti’nin son döneminde doğan Türkçülük akımının devamıdır. Bu anlayış laik ve kapsayıcı bir niteliğe sahiptir. İrkçı Türkçülük, Avrupa’da ırkçılığın güçlü olduğu 1930’lu yıllarda doğmuş ve biyolojik temelli bir milliyetçilik yürütmesi noktasında resmî milliyetçilikten ayrılmıştır. Türk-İslam düşüncesi de yine resmî milliyetçiliğin eleştirisi üzerine

kurgulanmıştır. Fakat buradaki eleştiri, esas olarak resmî milliyetçiliğin tavizsiz laikliği ve Batılılaşma vizyonuna yönelik olarak ortaya konulmuştur. Bu makale, söz konusu milliyetçilik anlayışlarını tarihsel kökenleri ve oluşum koşulları bakımından irdelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türk milliyetçiliği, Atatürk Milliyetçiliği, Türkçülük, Turancılık, Türk-İslam Düşüncesi.*

Giriş

Milliyetçilik Türkiye’de kitlesel gücü en yüksek ve dolayısıyla da farklı siyasi oluşumlarca en çok sahiplenilmeye çalışılan ideoloji konumundadır. Öyle ki, Türkiye’de sağ veya sol kanattan siyasetçiler çoğu kez en koyu veya en gerçek milliyetçinin kendileri olduğunu kanıtlaya peşine düşebilmekte, en azından hiçbirini milliyetçi olmamayı ya da bunu doğrudan dile getirmeyi göze alamamaktadır. Nitekim, Türk anayasasının değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez maddelerinden birinde de Türkiye’nin milliyetçi bir devlet olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, kendisini milliyetçi olarak niteleyen siyasi oluşumların çeşitliliği hem toplum tabanında hem de siyaset düzeyinde farklı milliyetçilik anlayışlarının bir arada var olmasına sebep olmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de milliyetçi düşüncenin söz konusu farklı yorumlarından üçünün, yani resmî milliyetçilik, ırkçı Türkçülük ve Türk-İslam düşüncesinin gelişimini tarihsel bir bakış açısıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Makalede ilk olarak Türk milliyetçiliğinin doğuşuna gidecek yolu açan öncül fikirlere değinilecektir. Bunun ardından, resmî milliyetçiliğin oluşum şartları ve temel kabulleri irdelenecek, sonrasında ise Cumhuriyet döneminde bu resmî yaklaşımın dışında gelişen yeni milliyetçilik anlayışları olarak ırkçı Türkçülük ve Türk-İslam düşüncelerinin fikrî ve tarihsel temelleri tartışılacaktır. Bu bağlamda şu notun düşünülmesi gereklidir ki, yazı bu fraksiyonların bugünkü genel durumlarını derinlemesine tasvir etmek gibi makro bir amaca sahip değildir. Amaçlanan bu fikir akımlarının geliştikleri tarihsel koşulları çözümleyebilmektir. O sebeple, resmî milliyetçiliğin, ırkçı Türkçülüğün ve Türk-İslamcı hareketin çağdaş görünümü üzerinde sınırlı biçimde durulacaktır.

Öncül Fikirler ve Türkçülüğü Doğuran Süreç

Türkiye’de milliyetçi düşüncenin modern anlamda doğuşu, Osmanlı Devleti’nin beka sorununun artık çok ciddi hale geldiği ve imparatorluğun varlığının korunması için çeşitli kurtuluş tezlerinin ortaya atıldığı bir tarihsel sürece denk düşer. Bu tezler arasında en fazla etkide bulunmuş olanların Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük düşünceleri olduğu da muhakkaktır. Osmanlıcılık, bilindiği üzere, bir Osmanlı yurttaşlığı aidiyeti yaratmak suretiyle dili, dinî ya da etnik grubuna bakılmaksızın tüm nüfusu tek bir üst kimlikte bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Osmanlı Devleti’nin özellikle gayrimüslim unsurlarının merkezi otoriteye karşı sadakati bu düşünce uyarınca temin edilmeye çalışılmıştır. İslamcılık düşüncesinin amacı ise

gayrimüslimlerin ayrılıkçı eğilimleri ve Avrupa'nın Büyük Güçlerinden aldıkları desteğe karşı imparatorluk dâhilindeki Müslüman kitlenin birliğini ve beraber hareket etmelerini sağlamaktır. Üstelik bu düşünce II. Abdülhamit döneminden başlayarak bir dış politika enstrümanı olarak da kullanılacaktır. Türkçülük fikri ise bu politikaların, toplumun birliğini ve ülkenin bütünlüğünü koruma hususundaki başarısızlığına bir tepki olarak güçlenecektir (Ateş, 2007: 56-66).

Kronolojik olarak bakıldığında bu fikir akımlarından ilk önce ortaya çıkan Osmanlıcılıktır ve İslamcılık onun beklenen etkiyi yapamaması üzerine gelişecektir. Türkçülük ise ikisinin de bir eleştirisi niteliğindedir. Fakat söz konusu dönemlerde bu üç ideolojik yönelim birbirinden sert çizgilerle ayrılmış değildir. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde Osmanlı devlet adamları ve aydınları arasında aynı zamanda hem Osmanlıcı ve İslamcı olan hem de Türkçü belli bazı fikirlere sahip bulunan figürlere rast gelmek olasıdır. Zira amaç devletin toprak bütünlüğünü ve hatta bağımsızlığını korumaktır ve Türkçülük gibi Osmanlıcılık ve İslamcılık akımları da bu hedef gözetilerek formüle edilmişlerdir. Bundan dolayı esasında bu düşünce biçimleri de milliyetçiliğin bir türevini ortaya koymaktadırlar. Daha net bir ifadeyle, Osmanlıcılık ve İslamcılık düşünceleri etkin oldukları tarihsel sürecin koşulları altında gelişmiş ve bu koşullar çerçevesinde yürütülebilecek olan milliyetçilik anlayışlarını temsil etmişlerdir.

O halde Türkçülük düşüncesinin gelişimini ve egemen söylem haline gelmesini değişen şartların bir sonucu olarak görmek gereklidir. Tanzimat'tan beri oluşturulmaya çalışılan Osmanlı kimliği imparatorluk anasının birliğini temin edememiş, İslamcılık siyaseti ise ülkenin çeşitli bölgelerindeki Müslümanların da ayrılıkçı hareketlere girişmesine engel olamamıştır. Artık yeni bir milliyetçilik düşüncesine ihtiyaç söz konusudur ve bu milliyetçilik diğerleri gibi kurgusal politik ya da dinsel bir kimliğe değil doğrudan "ulus" temeline, Türklüğe dayalı olarak tatbik edilecektir. Bundan dolayı, yani bu yeni milliyetçilik anlayışının Osmanlıcılık ve İslamcılıktan ve onların dayandığı temelden farkını ortaya koyabilmek kaygısıyla ismi Türkçülük olarak belirlenmiştir. Dünya literatüründe Türkçülüğün diğer tüm ulusçuluklardan farkı da milliyetçiliğini yaptığı ulusa bizzat adında yer vermesidir ve bu yönüyle önemli bir ayrıcalık sahibidir (Türküne, 2003: 650-651).

Resmî Türk Milliyetçiliğinin Formülasyonu

Ulus bazlı Türk milliyetçiliğinin gelişiminde Rusya kökenli aydınların rolü büyüktür. Bu isimlerden biri olan Yusuf Akçura, 1904 yılında kaleme aldığı ve Türkçülüğün manifestosu olarak kabul edilebilecek "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı yazı dizisinde Osmanlı Devleti'ne yararı ve uygulanabilirliği bağlamında Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetlerinin etkisizliğine dikkat çekmiş ve devletin kurtarılması noktasında Türklüğü tek tutunacak dal olarak ortaya koymuştur (Georgeon, 1996: 39). Bu makalenin Türkçülüğün "kaçınılmazlığının" erken bir ilanı olduğu ve vurguladığı bu

düşünceyle entelektüellerin üzerinde olduğu gibi Osmanlı devlet yöneticilerinin üzerinde de etkilerde bulunduğunu söylemek mümkündür. Sözgelimi Genç Kalemler dergisi gibi öncü yayınların ya da Türk Ocağı gibi kilit önemdeki örgütlerin doğuşu aynı dönemlerde gerçekleşecektir. Nitekim, 1908 yılından sonra ülkenin kontrolünü ele alacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisi de bu düşünceler temelinde gelişmiştir. Gerçi bu cemiyet, iktidara geldikten sonra Türkçü olarak nitelenebilecek belirli politikalarına rağmen Osmanlıcı söylemi bir süre daha sürdürecektir. Ancak Balkan Savaşları'nın ardından ülkedeki Müslüman/Türk nüfus artık net bir çoğunluğa kavuşunca Osmanlıcı yönelimler neredeyse tamamen ortadan kalkacak ve Türkçülük İslamcı birtakım eğilimlerle birlikte devlet politikalarına daha yoğun olarak yansıtacaktır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Turancı beklentilerle hayata geçirdiği belirli askeri girişimler bu politikaların en net akılda kalıcı örnekleridir.

Dünya Savaşı'ndaki ağır yenilginin ardından, Mustafa Kemal önderliğinde yürütülen Millî Mücadelenin dayandığı ideolojik yönelim de hiç şüphesiz yine Türk milliyetçiliği olmuştur. Osmanlıcılık idealinin tümüyle karşılıksız bir beklenti olduğunu gören Millî Mücadele liderleri, savaşın ardından ülkede gayrimüslimlerin oranının son derece azalmış olmasının da etkisiyle, İttihat ve Terakki'nin Türklük temeline dayalı politikalarını devam ettirmiş, fakat tıpkı İttihat ve Terakki'nin yaklaşımında olduğu gibi İslam unsuruna ajandalarında yer vermeye de özen göstermişlerdir. Gerçekten de Millî Mücadele yıllarında Türklük ve Müslümanlık kavramları çoğu kez birbirinin yerine kullanılmış, verilen kavga sadece Türklük değil İslam için de verildiği vurgulanmıştır. Hatta bundan dolayı ilk Meclis'te din adamlarının hayli ağırlığının olduğu ve Meclis içi tartışmaların genel olarak "Şarkın Garbe İsyanı" anlayışında ifadesini bulan İslam bazlı bir milliyetçilikte kendisini gösterdiği dikkat çekmektedir (Nişanyan, 2008: 310). Bu yaklaşımın, dinî hassasiyetleri güçlü Anadolu halkının ve özellikle de Müslüman azınlıkların desteğini kazabilmek kaygısıyla pragmatik amaçlarla takip edildiği anlaşılmaktadır.

Fakat Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasını takip eden süreçte, 1923 yılından başlayarak milliyetçilik anlayışında o döneme dek ortaya koyulan çizgiden önemli bir sapma yaşanacaktır. Bu sapmanın bir boyutu Batı emperyalizmine karşı Doğu halklarının temsilcisi olma çizgisinden Batıcı bir felsefeye dönüştür. Mustafa Kemal'in yetiştiği dönemde Tanzimat Batıcılığı entelektüel çevrelerde sıklıkla eleştirilmekte ve mahkûm edilmekteydi, Dünya Savaşı ve sonrasındaki işgal süreci de bu Batı karşıtlığını çok daha güçlendirmişti. Buna rağmen Mustafa Kemal, yeni dönemde Millî Mücadeleyi birlikte yürütmüş olan "dinî-millî ittifakı" sonlandırarak ve ülkenin yönünü tekrar Batı olarak belirleyecektir (Nişanyan, 2008: 312). Batı'ya karşı Batıcı olmak gibi bir yaklaşımı ifade eden bu felsefe, Batı ülkelerinin gelişim yolunu izleyerek onun karşısına ondan alınanlarla birlikte daha güçlü biçimde çıkmak gibi bir mantığı işaret edecektir.

Milliyetçi yaklaşımdaki dönüşümün diğer bir boyutu ise Batıcı çizgiye dönüşün de doğal bir getirisi olarak İslam tınılı bir milliyetçilikten laik bir ulusçuluk konseptine, başka bir deyişle, dinî çağrışımları olan “millet” kavramından, seküler “ulus” anlayışına geçiştir. Zira savaşın kazanılması ve ülke içindeki çeşitli rakip güç odaklarının da büyük oranda kontrol altına alınması Mustafa Kemal’e aklındaki modernleşme projesini daha açık biçimde hayata geçirebilme şansını vermiştir. Bu noktada, Ziya Gökalp’in teorik formülasyonundan yararlanılacaktır. Kültür ve medeniyet kavramları arasında ayırım yaparak, Türk ulusundan ve İslam ümmetinden olmanın Batı uygarlığına katılmaya engel olmadığını iddia eden Gökalp’in bu kabulü Türk modernleşmesinin temel çıkış noktasıdır. Fakat bu yaklaşımda İslam artık sadece özel alana sıkıştırılmış ve kamusal alana geçişine şiddetle karşı durularak söz konusu modernleşme projesine engel teşkil etmemesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Aynı zamanda, bu süreç diğer Müslüman halklarla olan ilişkinin de yeniden belirlenmesini gerektirmiştir. Millî Mücadele sırasında bu unsurların, özellikle de Kürtlerin desteği hayattır ve “gayrimüslimlere karşı mücadele” söylemi bu desteğin sağlanması için aslî önemde olmuştur. Buna ilaveten, Mustafa Kemal’in Millî Mücadele yıllarında Kürtler için bir tür özerklik vaadi olarak anlaşılabilir kimî beyanlarda bulunduğu da bilinmektedir.¹ Nitekim 1921 Anayasası da hem Türklüğe olan vurgusu son derece sınırlı hem de âdem-i merkezîyetçi göndermelere sahip bir belgedir (Tanör, 2002: 263-267). Fakat savaşın kazanılması ve Lozan Antlaşması’yla birlikte TBMM Hükümeti’nin varlığını ve meşruiyetini tüm dünyaya kabul ettirmesinden sonra yeni Türk Devleti’nin yurttaşlık tanımı da net biçimde ortaya konulacaktır. 1924 Anayasası, 1921’in aksine oldukça merkezîyetçi bir metindir ve aynı zamanda Türkiye’de hâkim olan unsurun Türklük olduğunu net biçimde vurgulamaktadır. Anayasanın 88. Maddesinde “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.” (anayasa.gov.tr) denilerek ülkedeki etnik, dilsel, dinsel tüm gruplar Türklük üst kimliğinde bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’nin resmî milliyetçilik anlayışı işte böylesi bir tarihsel arka planın sonucu olarak gelişmiştir. Bu anlayışta yaratılmaya çalışılan aidiyet odağı artık dinsel bir topluluk değil, ulustur ve bu minvalde Türklük politik bir kimlik olarak sunulmak suretiyle diğer tüm grupları kapsar bir düzeye getirilmiştir. Bu yaklaşımın doğal bir getirisi olarak da resmî Türk milliyetçiliği ülkede farklı kimlikleri tek bir potada eritmeyi öngören bütünleştirici bir içeriğe sahip olmuştur. Müslümanlık eksenindeki birleşmeden vazgeçilmesinden dolayı bu kapsayıcı içerik ülkedeki gayrimüslimler için de, en azından teoride, geçerli olmuş ve bu anlamda laik bir karakteri yansıtmıştır. Ayrıca, Dünya Savaşı

¹ Bunların en ünlüsü, Atatürk’ün 1923 yılında İzmit’te düzenlediği bir basın toplantısında gazeteci Ahmet Emin Yalman’ın sorusuna cevap olarak şu söyledikleridir: “[...] Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir.” Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (1923), 1993, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 105.

sırasındaki Turancı teşebbüslerin yarattığı tehlikelerin hatıralarda henüz çok taze olmasının etkisiyle, Türk ulusunun ülke sınırları içinde kalan halkla sınırlı tutacak düzeyde kurgulandığını ve bu yaklaşımın Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden beri resmî Türk milliyetçiliğinin büyük oranda riayet edilen bir ilkesi olageldiğini de belirtmek lazımdır.

Biyolojik ırkçılığı temel alan milliyetçilik anlayışlarının Batı ülkelerinde oldukça yaygın olduğu bir tarihsel süreçte, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî milliyetçiliğinin, yurttaşlık tanımı bakımından hayli ilerici olduğunu söylemek isabetli olacaktır. Zira Türk devleti, belirli uyruklarını ırk, din, dil faktörlerinden dolayı Türklükten dışlamak gibi bir uygulamaya gitmek yerine kapsayıcı bir yaklaşımı takip etmiştir. Bu yaklaşımda Türklüğün sınırları beyana tabi kılınmış ve kendisini Türk olarak tanımlayanlara yönelik olarak herhangi bir ayrımcılık politikası izlenmeyeceği kayıt altına alınmıştır (Keskin, 1999, 104-108). Gerçi resmî Türk milliyetçiliğinin bu bütünleştirici niteliği 1990'lardan başlayarak monist, tek tipleştirici ve asimilasyoncu olmak ithamlarını beraberinde getirecektir. İşin aslı, bu anlayışın çağdaş çok kültürcü gelişmelere ayak uydurmadığı da sabittir. Ancak bu yaklaşım, söz konusu dönem için değerlendirildiğinde Batı'nın ileri ülkelerinin önemli bir kısmına göre bile daha demokratik niteliktedir.

İrkçi-Turancı Sapma

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu tarihsel dönem ırkçı fikirlerin Batı akademik ve siyasi çevrelerinde oldukça güçlü olduğu bir zaman dilimidir. Gerçekten de söz konusu dönemde insanların doğal eşitsizliğine dair tezler rahatlıkla ortaya konulabilmekte, hatta net bir bilimsel gerçeklik olarak gösterilebilmektedir. Buna paralel biçimde, ırksal olarak aşağı olanın belirli haklardan yoksun bırakılmasının, toplumsal hayattan dışlanmasının veya doğrudan yok edilmesinin devlet çıkarlarına ve hatta insanlığın genel yararına hizmet edeceğini vurgulayan yaklaşımlar bizzat devlet yönetimlerinde dahi yansımaları bulabilmektedir. Herhangi bir ulusun eşit bir mensubu olabilmek ve bu üyeliğin sunduğu toplumsal imkanlarından yararlanabilmek için o ulusla soy birliği içinde olmak gerektiğini vurgulayan bu fikirler etkinliklerini 1930'lu ve 1940'lı yıllarda daha da güçlendirecektir.

Yurtdışındaki bu ırkçılık dalgası Türkiye'de resmî anlamda olmasa (ya da çok sınırlı düzeyde olsa) bile toplum katında belirli bir karşılık bulacak ve Türk milliyetçiliği bizzat bütünleştirici yönünden dolayı, yani etnik olarak Türk olmayanları da Türklük kadrosuna dahil ettiği gerekçesiyle eleştiriye tabi tutulacaktır. Bu çizginin ilk temsilcisi Birinci ve İkinci dönem TBMM'de Sinop mebusu ve Maarif Vekili olarak görev yapan Dr. Rıza Nur'dur. Millî Mücadeleye ilk katılan, hatta Lozan görüşmelerinde Türk heyetinde bulunan isimlerden biri olmasına rağmen Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Mustafa Kemal ile ters düşecek olan Nur, 1926 yılındaki Atatürk'e yönelik suikast girişiminden sonra yurtdışına çıkacak ve Türkiye'ye ancak Atatürk'ün ölümünden sonra dönecektir. Rıza Nur, dönüşünde Hüseyin Nihal Atsız tarafından karşılanmış ve

ikili arasındaki yakın ilişki Nur'un Atsız'ı manevi oğlu olarak ilan etmesine kadar varmıştır. Rıza Nur'un 1942 yılında ölümünden sonra ırkçı Türkçülüğün fikrî ve eylemsel önderliği Nihal Atsız'a geçecektir. Zeki Velidi Togan, Nejdet Sançar, Reha Oğuz Türkkan, Hüseyin Namık Orkun, Nurullah Barıman ve Fethi Tevetoğlu ise önde olan diğer isimlerdendir.

1930'lu yıllarla birlikte filizlenen bu yeni Türkçülük anlayışının resmî milliyetçilikten temel farkı yukarıda da ifade edildiği gibi Avrupa'da örnekleri görülen biyolojik ırkçılığa olan düşünsel yakınlığıdır. Dolayısıyla bu yaklaşım, devletin resmî kabullerinin aksine etnik olarak Türk olmayan bir TC yurttaşının asimile olmuş bile olsa Türk olamayacağını öngörmektedir. Bu grup, gayrimüslim azınlıkların toplumdaki varlıklarına dahi karşıdır, özellikle koyu derecede antisemittir.² Ama aynı zamanda, bu grubun çıkardığı yayınlarda Müslüman azınlıklara yönelik nefret söylemlerine de sıklıkla rastlayabilmek mümkündür. Özellikle Kürtler ve Çingenerler bu yazılarda pek çok kez hücumu uğramış, etnik kökenleri sebebiyle aşağılanmış ya da doğrudan katliam çağrılarının hedefi olabilmişlerdir. Bu yaklaşımı sebebiyle ırkçı Türkçülük, tarihsel kökenleri yukarıda verilen resmî milliyetçilik anlayışının koyulaştırılmışı (*superlative*) değildir, bizzat en temel konularda, örneğin Türk ulusunun nasıl tanımlanacağı hususunda bile ondan açıkça bir sapma ve bu yönüyle tümüyle farklı bir ideolojik yönelim görünümündedir.

Bu noktada şu hususun altı çizilmelidir ki, her ne kadar aralarında büyük farklar bulunsa da Türkçülüğün ırkçılıktan uzak önceki kuşakları ile bu yeni kadro arasında romantik bir bağ vardır. Daha net bir ifadeyle söylenirse, ırkçı Türkçüler Türkçülüğün kurucu teorisyenlerine genel bir saygıyı muhafaza etmişlerdir (Ertekin, 2008, 349). Ancak yine de bu ilk kuşağın, daha sonra devletin resmî milliyetçilik anlayışına dönüşecek olan yaklaşımlarıyla ırkçı Türkçülük arasındaki farklılaşma isim farklılaşmasını da kaçınılmaz hale getirecektir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçülük kavramı ırkçı milliyetçiliği tanımlamak için kullanılmaya başlayacak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olan Türkçülük ise artık resmî milliyetçilik anlayışı ya da daha sonra Atatürk milliyetçiliği (en son olarak da ulusalcılık) olarak adlandırılma yoluna girecektir.

Bu isim farklılaşmasına sebep olan diğer bir ayırıcı yaklaşım, ırkçı Türkçülüğün Dış Türkler meselesine bakış açısıdır. Bilindiği üzere, yeni Türk devleti yıkıcı savaşları müteakip kurulmuş ve kurulduktan sonra da Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" özdeyişinde ifadesini bulan barışçı bir dış politika anlayışını istikrarlı biçimde devam ettirmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, resmî Türk milliyetçiliğinin Turancı bir vizyonu da yoktur ve bu sebeple de büyük mücadeleler sonucu kurulmuş

² TC yurttaşı Yahudilere yönelik pogrom şeklini alan 1934 Trakya Olayları'nda Türkçü yayın organlarının işlevi için bkz. Sezen Kılıç, "1934 Yahudi Göçünde Türk Basınının Rolü", *International Journal of Social Sciences and Educational Research*, 2015, 1(3), ss. 921-931.

olan devleti yeniden tehlikeye atacak bir Dış Türkler anlayışına ajandasında yer vermemiştir. Oysa ırkçı grup, Turancılığı Türkçülüğün ırkçılıkla birlikte iki şartından biri olarak değerlendirmiştir.³ Türkiye devlet politikasını ve milliyetçilik anlayışını fazlasıyla pasif, hatta korkak olarak değerlendiren grup, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında devlet yöneticilerini emperyalist ve irredantist politikalara yönlendirmeye çalışmıştır. Bu çabaların odak noktasında ise Nazi Almanyası'yla Sovyetler Birliği'ne karşı bir güç birliğinin kurulması ve bu suretle "anayurt" olarak görülen Orta Asya ile Azerbaycan bölgelerinde pay sahibi olma hevesi vardır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin, ırkçı grubun bu faaliyetlerini bir nevi dış politika unsuru olarak kullandığı söylenebilir. Zira Nazi Almanyası'nın neredeyse bütün Avrupa'yı denetimi altına aldığı ve Sovyetler Birliği karşısında da zafere yakın olduğu dönemlerde bu gruba müsamahalı yaklaşmış, savaşın ters yönde seyretmeye başlamasıyla birlikte ise bu tavırda sertleşme yoluna gidilmiştir (Oran, 2009: 396-397). Nitekim, Almanya'nın ve Nazi ideolojisinin mutlak bir yenilgiye uğrayacağına iyice anlaşıldığı ve Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın yeni dominant gücü olarak belirlediği 1944 yılı ortaları itibariyle Irkçılık-Turancılık Davası olarak bilinen yargılama süreci başlatılacak ve Türkçü fikir önderlerinin 23'ü tutuklanarak cezaevine konulacaktır. Savaşın sona ermesinden sonra ırkçılığın tüm dünyada kınanması ve kavramsal olarak savunulma şansının artık kalmamasıyla birlikte ırkçı içerikli Türkçülük Türkiye'deki meşruiyet temelini büyük oranda yitirmiştir. Gerçi Atsız başta olmak üzere belli bazı figürler eski çizgilerine cezaevinden çıktıktan sonra da devam etmişlerdir, fakat yeni dünya ve Türkiye şartları dâhilinde geniş bir toplumsal taban bulma şansları artık kalmamıştır.

Atsız çizgisi, Türkiye'de 2000 sonrasında, özellikle internet teknolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte genç nesiller tarafından daha çok tanınacaktır. Zaten bu dönem kimlik siyasetinin küresel ölçekte yükselişe geçtiği bir zaman dilimidir. Türkiye özelinde ise etnik huzursuzlukların artışı ve özellikle PKK'nın gerçekleştirdiği terör faaliyetleri toplumsal bir tepkiyi beraberinde getirmiştir. Bu faktörlerin etkisiyle, Atsız'ın fikirlerini sahiplenen ve onu hem eylemsel hem de düşünsel bazda örnek alınması gereken bir önder olarak kabul eden bir gençlik kesimi yetişmiştir. Fakat bu grup milliyetçi kesim içerisinde oldukça sınırlı bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla Atsızcı akımın geçmişte olduğu gibi bugün de kitlesel bir destekten uzak kaldığı görülmektedir.

Türk-İslamcı Düşüncenin Gelişimi

1950 yılı Türkiye siyasi tarihinde çok kritik bir dönemeçtir. Bu tarihte, 27 yıllık tek parti iktidarı sona ermiş ve ülkede serbest seçimler çağı başlamıştır. Bu dönüşüm, Batı dünyasında İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişen demokratikleşme sürecinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. İki savaş arası dönemde varlığını sürdürmüş olan totaliter ve otoriter idare

³ Örneğin Atsız'a göre dış Türklerle ilgilenmek emperyalizm bile olsa "mukaddes bir emperyalizm"dir. Nihal Atsız, "Millî Siyaset", *Makaleler III*, 1997, İstanbul: İrfan Yayınevi, s. 246.

sistemleri Batı’da itibarlarını ve sürdürülebilirliklerini artık büyük oranda yitirmiştir ve bundan dolayı, Sovyet tehdidi karşısında Batı ittifakının bir parçası olma arayışındaki Türkiye’de de demokrasinin asgari koşullarının hayata geçirilmesi zorunlu olacaktır (Zürcher, 2000: 299-304). Aynı zamanda ülke içinde sermaye çevrelerinin ve diğer belli bazı çıkar gruplarının da demokratikleşme yönünde baskısı söz konusudur. Bu iç ve dış konjonktürün gereklilikleri sonucu devlet politikalarına halkın onayı ya da itirazı geçmişe göre çok daha önemli hale gelecektir.

Çeyrek asırdan uzun bir süre devam etmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının Batılılaşma ve laikleşme adına attığı belirli adımlar halkta birtakım hoşnutsuzluklara sebep olmuştur ve Demokrat Parti (DP) iktidarının kurulmasıyla, Türkiye’de dinî yönelimlerin hem toplumsal bazda hem de siyaset katında ağırlığı artacaktır. Bu sebeple, demokratikleşme sürecinin şaşırtıcı olmayan bir sonucu Türk milliyetçiliğinin İslamî dozu yüksek yorumlarının da tarih sahnesine yeniden çıkışıdır. Ancak yine de DP iktidarı döneminde resmî milliyetçiliğin dışında bir teorik formülasyon açıkça ortaya konulmamıştır. Bu farklılaşma, Kemalizmin özellikle İslamcılar tarafından tartışmaya açılmasıyla güçlenen bir süreçtir ve meyvelerini 1960’lı yılların sonlarına doğru vermeye başlayacaktır.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin 1969 yılında yapılan Adana Kongresi bu hususta hem reel hem de sembolik olarak anlamlı bir dönüm noktasıdır. Alparslan Türkeş yönetimindeki bu partinin bir kanadını temsil eden Nihal Atsız ve onun ırkçı-Turancı ekibi partinin Türkçülüğün siyasi kolu olmasını, isminin ve ambleminin buna göre belirlenmesini talep etmekteydi. Fakat Kongre’de partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), amblemi ise grubun istediği “Bozkurt” motifinin yerine İslamî çağrışımları olan “Üç Hilal” olarak belirlenecek, parti “Tanrı Dağı kadar Türk” olmanın yanına bir de “Hira Dağı kadar Müslüman” olma iddiasını sahiplenecektir. Bu süreç, İslam’a eleştirel bakarak Türkeş’in şahsında ifadesini bulan “merkez” eğilimin dışında kalan ırkçı grubun partiden ayrılmalarıyla sonuçlanmış ve MHP ideolojik yönelimini milliyetçi muhafazakâr bir çizgide sabitlemiştir (Bora & Can, 2009: 55).

Aslına bakılırsa, Alparslan Türkeş, Atsız’ın 1940’lı yıllarda yakın çevresinde bulunan isimlerden birisidir, hatta İrkçilik-Turancılık Davası sonucu tutuklanarak cezaevine giren grubun da içinde yer almıştır. Gerçi Türkeş’in Atsız ve diğer bazı isimler gibi, en azından açıkça ortaya koyduğu ırkçı bir yönelimi bu yıllarda da olmamıştır ama gençlik döneminde Atsız çizgisine çok da uzak olmadığı söylenebilir. Fakat MHP’yi bir kitle partisine dönüştürmeyi hedefleyen Türkeş, İslam unsurunun Türk seçmenine hitap etmekteki gücünü iyi kavramış ve MHP’nin Türk-İslamcı ideolojisini de siyasi yarışta başarılı olabilmek maksadıyla geliştirmiştir. Bu milliyetçi muhafazakâr bakış açısı, izleyen yıllarda Türk siyasetinde daha da güçlenecek ve sağ kanattaki çeşitli siyasi partilerce farklı

düzy ve formlarda da olsa sahiplenilecektir. Bu anlamda Türk-İslamcı düşünce, Soğuk Savaş yıllarında komünizm tehdidine karşı sağın farklı eğilimlerinin birliğini sağlamak noktasında son derece pratik bir işlev görmüştür. Aydınlar Ocağı gibi sivil kurumların kültür ve akademi alanındaki faaliyetleri bu düşüncenin toplumsal tabanını daha da genişletmiştir.⁴ Söz konusu dönemde Seyyid Ahmet Arvâsi, İbrahim Kafesoğlu, Erol Güngör ve Ahmet Kabaklı gibi isimler Türk-İslamcı hareketin entelektüel kadrosunun en bilindik figürleridir.

Türk-İslamcı düşüncenin resmî milliyetçilikten ayrıldığı esas noktanın tavizsiz laiklik anlayışından attığı geri adım olduğu açıktır. Öyle ki Türk-İslamcı bakış açısına göre İslam dini Türk milletinin aslî bir değeri, hatta Türk olmanın önkoşuludur. Türklük ve İslamiyet tarihsel olarak aynı potada erimiş ve ayrılmaz bir bütün olmuşlardır. Ülkücü ideolojide sıkça başvurulan “Türklük gurur ve şuuru, İslam ahlâk ve fazileti” ya da “Türklük bedenimiz, İslamiyet ruhumuz” gibi sloganlar doğrudan bu kabulün yansımalarıdır. Bununla birlikte bu yönelim “ulus” kavramından tekrar “millet” olgusuna bir dönüş olarak da algılanabilir. Bu bağlamda Türk-İslamcı düşüncenin Müslüman azınlıklara karşı Türkçülükte olduğu gibi dışlayıcı davranmadığı ve resmî milliyetçilikle bu açıdan benzeştiği ifade edilmelidir. Ancak İslam unsuruna verdiği ayrıcalıklı konum sebebiyle Türk-İslamcılığın resmî milliyetçiliğe göre Türklüğün sınırları bakımından daha az kapsayıcı olduğu da sabittir. Burada yapılan biyolojik değil fakat kültürel bir dışlayıcılıktır. Zira İslam dinine mensubiyet Türklüğün ayrılmaz bir parçası haline getirilince gayrimüslim TC yurttaşları da doğal olarak bu kapsamın dışında kalmaktadır. Hatta Türk-İslamcı düşüncenin İslam dozu daha yüksek yorumlarında Aleviler dahi dışarıda bırakılabilmekte ve İslam kavramı sadece Sünnileri ima eder bir tarzda yorumlanabilmektedir.

Laiklik eleştirisine paralel olarak Türk-İslamcılığın, resmî milliyetçiliğin Batılılaşma vizyonuna da ciddi bir muhalefeti olmuştur. Türk modernleşme hareketini halktan kopuk, jakoben ve dayatmacı olmakla eleştiren bu çizgi, Batı'nın kültürel unsurları yerine sadece bilim ve teknolojinin alınması gerektiğini vurgulamış, o döneme dek atılan modernleşme adımlarını taklitçi olmakla eleştirmiştir. Türk modernleşmesinin halka somut yarar sağlama hususunda yetersiz olduğu gibi onun manevi boyutuna zarar verdiği iddiasında olan Türk-İslamcı düşünce, dejenere olarak nitelediği bu sürecin esaslı biçimde dönüştürülmesi gerektiğini ileri sürecek ve “milli kültürün yeniden ihyası” arayışını gündeme getirecektir (Taşkın, 2013: 60-61). Bu bakış açısında Batı medeniyeti arzulanır bir hedef değil, maddi boyutu gelişkin ama değerler bakımından yoz ve bu yüzden de reddedilmesi gereken bir olgu olarak resmedilmekte ve onun karşısına İslam toplumlarının kültürel nitelikleri

⁴ Şerif Mardin, Cumhuriyet'in Batılılaşma politikasıyla Türk-Müslüman kültürüne ihanet edildiği tezini işleyen kitap ve makalelerin muhtemelen 1960-80 döneminde kültür alanındaki en zengin alanı oluşturduğunu söylemektedir. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, 1991, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 21.

konulmaktadır. Resmî milliyetçiliğin Türklüğün antitezi⁵ olarak gördüğü Osmanlı Devleti ve onun kültürel varoluşu ise bu alternatif medeniyet modelinin en başarılı temsilcisi olarak kutsanmaktadır.

Türk-İslamcı düşünce 12 Eylül darbesini izleyen süreçte hem toplumsal hem de siyasi düzlemde etkinliğini en üst düzeye çıkarmıştır (Parla, 2002: 206-211). Zira darbe sonrasında, ordu eliyle başlatılan depolitizasyon sürecinde İslamî hassasiyetler hem devrimci düşüncelere karşı bir panzehir hem de toplumsal bölünmüşlüğü giderecek bir faktör olarak görülmüş ve desteklenmiştir. Üstelik bu düşünce, Sovyetler Birliği'ne yönelik yeni bir çevreleme politikası olan Yeşil Kuşak Projesi'ne de son derece uygun düşmüş ve bu yüzden ABD tarafından da teşvik edilmiştir. Bu sebeplerden dolayı, 1980 sonrası dönemde Türk-İslamcı yönelim, Türk milliyetçiliği düşüncesinin hâkim yorumu haline gelecektir. Hatta öyle ki, Türk-İslam düşüncesinin kitlesel gücüyle milliyetçilik kavramını domine eder hale gelmesi, resmî milliyetçilik anlayışını, kendisini “ulusalcılık” olarak yeniden adlandırmak zorunda bırakacaktır. Ulusalılık, laik, modernleşmeci, Osmanlı deneyimine mesafeli ve Türkiye sınırlarıyla çevrili bir ulus tasavvurunda olma nitelikleriyle Türk-İslamcılıktan ayrılırken, Türk-İslamcı düşünce sadece Türk sağının değil, 2010 sonrası dönemde doğrudan devletin de hegemonik söylemi olarak şekillenecektir. Bu farklılığın dış politika alanındaki yansıması ise ulus-devlet sınırlarıyla yetinmek yerine eski Osmanlı coğrafyasına ve mirasına dayalı emperyal bir vizyona yönelimdir. Bu yaklaşımda, ulusalcı düşünce, Türkiye'yi bir medeniyet çevresinde merkez ülke konumunda iken, başka bir medeniyetin, yani Batı'nın çevresine dâhil etme arayışı içinde olduğu iddiasıyla mahkûm edilecektir (Davutoğlu, 2007: 83).

Sonuç

Fransız Devrimi'ni izleyen süreçte, Osmanlı aydın ve devlet adamları azınlıkların ayrılıkçı faaliyetlerini göğüsleyebilmek için Osmanlılık ve İslamcılık fikirlerini denemiş fakat bunlardan beklenen sonuç alınamayınca devletin tümden yok olmasını önlemek kaygısıyla Türkçülüğe yönelmiştir. Bu anlamda, Türkler eski Osmanlı halkları arasında ulus bazlı milliyetçi düşünceye en son sarılmış olanıdır. Millî Mücadele sürecinde, dönemin şartları gereği bir ölçüde dinî bir içerikle sürdürülen Türk milliyetçiliği, savaşın kazanılmasından sonra seküler ve kapsayıcı bir anlayışla yeniden formüle edilecektir. 1930'lu yıllarda, Türkiye'de, Batı dünyasında etkili olan biyolojik ırkçılığın bir yansıması olarak, ırkçı-Turancı yeni bir Türkçülük anlayışı doğmuş, fakat savaş sonrasında ırkçı fikirlerin savunulabilirliğinin çok zorlaşmasıyla güçlü bir toplumsal taban bulma şansı kazanamamıştır. 1960'lı yıllarda ise, Kemalizmin özellikle İslamcı kanattan eleştiriye açılmasıyla,

⁵ Resmî milliyetçiliğin Osmanlı eleştirisi Ziya Gökalp'in şu ifadesinde en veciz haliyle görülebilir: “Niçin Türk tipinin her şeyi güzel, Osmanlı tipinin her şeyi çirkindir?” Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1970, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, s. 38.

dinsel içeriğin tekrar güçlendiği Türk-İslam düşüncesi gelişme sürecine girmiş ve gitgide ülkede milliyetçiliğin en kitlesel yorumu haline gelmiştir.

Buraya kadar anlatılanlar ışığında, Türkiye’de milliyetçiliğin gelişiminin ve çatallanmasının geçmişten beri ülkenin iç ve dış şartlarının bir sonucu olarak gerçekleştiği ifade edilebilir. Farklı dönemlerin farklı reel nitelikleri devletin çıkar algılamalarının ve politikalarının farklılaşmasına ya da toplumsal değerlerde bir değişime sebep olabilmiş, bu koşullar da milliyetçi yaklaşımın dönüşümünde etkide bulunmuştur. Sonuç olarak, milliyetçiliğin terkinde, kimi zaman İslamî doz artmış, belirli dönemlerde seküler ve Batılılaşmacı fikirler ön plana çıkmış, bazen de ırkçı yaklaşımlar kendisini gösterebilmiştir. Kabaca 1960’lı yıllardan beri ise bu eğilimlerin eşzamanlı olarak bir arada var olduğu söylenebilir. Fakat Türkiye siyasetinin kaygan zemini ve hareketliliği, aynı zamanda içinde bulunduğu bölgesel politik ortamın gündemden güne değişen koşulları Türk milliyetçiliğinde hem yeni ve terkinde daha farklı yorumların ortaya çıkmasına hem de var olan fraksiyonların kitlesel gücünde değişmelerin yaşanmasına sebep olabilecek mahiyettedir.

KAYNAKÇA

- Ateş, T. (2007). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Atsız, N. (1997). *Makaleler III*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Bora, T. & Can, K. (2009). *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2007). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Ertekin, O. (2008). “Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları”. Tanıl Bora (ed). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 4 (Milliyetçilik)* içinde, ss. 345-387, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Georgeon, F. (1996). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Kemal, M. (1993). *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Keskin, M. (1999). *Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kılıç, S. (2015). “1934 Yahudi Göçünde Türk Basınının Rolü”. *International Journal of Social Sciences and Educational Research*, 1(3), ss. 921-931.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nişanyan, S. (2008). *Yanlış Cumhuriyet*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Oran, B. (2009). “1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2”. Baskın Oran (ed). *Türk Dış Politikası: Cilt I (1919-1980)* içinde, ss. 387-398, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (2002). *Türkiye’nin Siyasal Rejimi, 1980-1989*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, B. (2002). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taşkın, Y. (2013). *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya: Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. (2018). “Teşkilâtı Esasiye Kanunu”.
230

<http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/mevzuat/anayasalar/1924.html> adresinden erişildi (Erişim Tarihi: 07.06.2018).

Türköne, M. (2003). *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

